

A „kettős identitás” csődbiztosa

Tóth László: *Hagyomány és identitás*

Magyar Napló, 2022

A kortárs magyar irodalom kiemelkedő alakja, több mint százöttes szerző, az „egyszemélyes intézmények (intézményszerű személyek) zártkörű klubjának tagja” – többek között ekképp jellemezte Tóth Lászlót, a *Hagyomány és identitás* című, monografikus, kiváló munka kiváló utószavának – a figyelem felkeltésére törekedve szándékos az ismétlés – írója, Csapody Miklós. A tanulmányokból és esszékből összeállított könyv voltaképpen több mint egy évszázad, az első világháború végétől egészen a napjainkig terjedő idők csehszlovákiai magyar irodalmának a történeti vázlata. Az egyes alkotói életpályák s művek bemutatása, elemzése helyett az írói szerepfelfogás, esztétikai és poétikai értékeszmény alakulását a magyarság számára sorsdöntő társadalmi-történelmi változásokhoz, eseményekhez kötve. Kezdődik a magát szlovákiainak, szlovénkóinak és felvidékieknek is mondott magyar művelődés „fanatikus előmunkásaként” megnevező Sziklay Ferenc szerint „a világfelfordulás után való káoszban”, a színvonalas alkotók és műhelyek, a szervezeti, intézményi keretek tekintetében szinte „minőségi nullapontonról” indulva. A két világháború közötti korszak egyik legalaposabb kutatója, Turczel Lajos vélekedett így, azt tartva, irodalmuk Trianon után – pontosabban: már előtte – „a Csehszlovákiába került magyar néptörődék nemzeti létének és öntudatának természetes megnyilvánulása”. Ezt támasztja alá annak a Szent-Ivány József országgyűlési képviselőnek, irodalom- és közösség-szervezőnek a portréja (*A kíváncsi gazda*), aki folyóirat-alapítóként (*Magyar Írás*), könyvkiadó vállalat szervezőjeként (Kazinczy Könyv-

kiadó), nem utolsósorban a Szentiváni Kúrián rendezett tanácskozások szervezőjeként az erdélyi Kemény Jánoshoz és Bánffy Miklós hasonlóan jelentékeny szerepet vállalt, főként az 1930-as évek elején az ún. nemzeti gondolat képviselőjében. Hirdette, ha irodalmuk feladja ezt az eszmét, lehet bár „egy darabja valamely világmozgalomnak, lehet a kisebbségi élet geográfiai vagy etnográfiai határok közé szorított tükre”, mégis hiányos marad. A Szent-Iványról írott tanulmány társdarabja az indulásakor kritikusként, szerkesztőként, a Sarló mozgalom alapító és vezetőségi tagjaként jeleskedett Peéry Rezsőről szól. Csak az élet- és pályakezdéséhez, gyermek- és kamaszéveihez „közelít” a különben terjedelmes tanulmány (*Pozsonyban, magyarnak, polgári családból*).

A könyv címe is ennek a kettős szerepnek ad nyomatékot: a *hagyomány* a nemzet történelmi múltjának ismeretére és megőrzésére-megújítására utal, az *identitás* fogalma pedig a nemzetnek mint közösségnek és az egyénnek mint a közösség tagjának az önismeretét, önazonosságát és önbecsülését foglalja magába.

A kötet szerkezete ennek megfelelően épül fel, pontosabban ezek az alappillérei. Mert az előszó helyett szerepeltetett két tanulmány, a történeti vázlatnak nevezett *Együtt és külön* (Adatok és adalékok a szlovák költészet magyar fordításához), valamint az Adalékok és futamok az értékek egymás mellettiségéhez alcímű *Kisebbség, többség, Közép-Európa* tágabb összefüggést teremt a szomszédos népek, kultúrák és irodalmak kölcsönviszonyának szem előtt tartásával. Azzal is, hogy – egy tanácskozásra utalva – a „k. u. k.” örökségre mint

a közép-európai identitás kialakulásának kialakításának fontos tényezőjére tekint, de azzal is, hogy látómezeje túlterjed az írott irodalmon, s a népi kultúrát, a különböző népköltészeti műfajokat ugyancsak a vizsgálódása köreibe vonja. Az előszavak mintegy megelőlegezik Tóth Lászlónak azt az eszmévé, sőt eszményé érett véleményét, amelyet a lassan már fél évszázada a nemzetiségi-kisebbségi magyar irodalmak pusztája léte (és persze fogalma) körül zajló vitában alakított ki, hovatovább azt mondhatni, a szó szoros értelmében egyedülálló módon. Azaz: mára szinte egy szál magában állva képviseli és hirdeti a szlovákiai magyar írástudók között nem egyszerűen az identitás, hanem a „kettős identitás” gondolatát. Az egymás mellett létező, egymást gazdagító értékek számbavételével alakítható ki és őrizhető meg az az alkotói-emberi magatartáseszmény, amely „a magyarság egészéhez, illetve egy határon túli kisebbséghez való egyidejű tartozás tudatát” hordozza.

A „kettős identitás” eszméje valószínűleg két forrásból táplálkozik. Az egyik az előszóban emlegetett, Rudolf Chmel nevéhez köthető „kettős irodalmiság” fogalma, amelyet az 1970-es években a szlovák tudós irodalmuk kezdeti, illetve egészen 1918-ig terjedő szakaszának jellemzésére használt, népe és a magyar nép együttlésének, „kettős honosságának”, egymást gazdagító kultúrájának a tanúsítására. E felvetés az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásához, közelebbről a Trianon utáni időkhöz köti a „kettős irodalmiság” részben alkotói és részben intézményi gyakorlatának megszűnését, felszámolását – eszerint is magyarázható és értelmezhető a csehszlovákiai magyar irodalommal kapcsolatban többször hangsúlyozott „sem-miből való lét” teremtésének, a „minőségi nullaponttól” indulásnak a tétele.

A másik forrás a Magyar Írók Szövetsége kritikai szakosztálya által 1968. május 10-én és június 4-én rendezett úgynevezett „kettős kötődés” vita lehet (lásd *Haza, a magasban*. s. a. r. Pomogáts Béla. Maros-

vásárhely, 2011, Mentor). Az eszmecsere legfőbb megállapítása az volt, hogy a szomszédos államok – Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia – magyar irodalmának kötődése kettős, és hogy a felelősség is közös ezekért az irodalmakért. E programként is felfogható kijelentést főleg román és jugoszláv oldalról indulatosan elutasító, a legfelsőbb pártkörökből vezényelt válaszok fogadták.

A román írószövetség az ügyeikbe történt „beavatkozási kísérletként” ítélte el a budapesti kritikusok „kollektív megnyilatkozását”, magyar kollégáik feladatául szabva a tiltakozást. „Visszatetszést vált ki bennem”, nyilatkozott Huszár Sándor (*A felelősség oszthatatlan*. *Utunk*, 1968/31.). Domokos Géza cikkében a párt néven nem nevezett főtítkáranak és az Államtanács elnökének – vagyis Ceaușescunak – az 1848-as forradalom évfordulóján elhangzott szavait idézte – „Az együtt élő nemzetiségek műalkotásai anyanyelvükön születnek, sajátos hagyományok és vonások jegyeit viselik magukon” –, mint amelyek biztositékai „növe-erősödő hazánk, sokrétűségében is egységes kultúránk, a romániai magyar nemzetiség anyagi és szellemi haladásának”. Ezért a felelősségünket „nem kívánjuk megosztani senkivel” (*Sajátosság, felelősség*. *Előre*, 1968. júl. 7.) – tette hozzá, hogy a Kriterion igazgatójaként 1970-től húsz éven át a magyar nemzeti hagyományok, az egyéni és közösségi önazonosság, önbecsülés, a Tóth László hirdette „kettős identitás” dolgában a kiadó különböző programjaival, könyvsorozataival példamutató lehessen, legyen.

Jugoszláviában Bányai János mintha élcelődött volna már a válasza címével is: *Ötágú síp vagy zenekar?* (*Új Symposion*, 1968/37–38), miután kifejtette, Illyés Gyula szimbóluma – az ötágú síp – „egy hamis ideológiának az eredménye”. Nevezetesen azé, hogy van, létezik, lehet egységes vagy hasonló tartalmú „egyetemes magyar irodalom”. A jugoszláviai magyar irodalom perspektívája, jelentette ki, nem a kettősség

elfogadása, hanem hogy „megteremtse önálló létének feltételeit, önálló, sajátos értékeit”. A magyar irodalomkritikának, figyelmeztetett, „azt a lehetőséget sem szabad szem elől téveszteni, hogy egy forradalmi gondolatot hordozó kisebbség megszűnik kisebbség lenni a forradalom folyamatában, tehát nem szabad elzárni az utat a sajátos fejlődés, a sajátos kibontakozás előtt, akár egy egységes irodalom, akár egy mondvincsinált felelősség nevében”. A jugoszláviai magyar irodalom „társadalmi funkcióját tekintve és esztétikai értékeit figyelembe véve autonóm, önálló irodalom”, hangsúlyozta.

Hasonló felfogást képviselt Tózsér Árpád, aki Csehszlovákia „autochton népének” nevezte az ottani magyarságot, elvetve azt a gondolatot (s fogalmat), hogy nekik a mai Magyarország „anyaország” volna. Alkotóan nem hat rájuk sem Prága, sem Budapest, fejtette ki, kissé aggódva, hogy a „csehszlovákiai magyar”-ból mintha csak a „szlovákiait” ápolgatnák. Jelmondata lett: „vissza a tágabb horizonthoz, vissza – kiemelés tőle – a **„csehszlovákiai magyar irodalom”**-hoz (A *„csehszlovákiai magyar irodalomért”*. *Irodalmi Szemle*, 1969/10). Fogalmi jelentésbővítése figyelmet érdemlő, két okból is. Az egyik az idővel függ össze, a másik a sejtethető indokkal. A cikk több mint egy évvel a pesti eszmecsere után íródott, közvetlenül nem is utalva rá, s nagyjából ugyanennyi idő telt el az „emberarcú szocializmus” illúziójának szétfoslása, Csehszlovákia 1968. augusztus végi megszállása, a „prágai tavasz” „öszbe fordítása” óta. És azóta, hogy Fábry Zoltán közre adhatta *A magyar kisebbség nyomorúsága és nagysága* című – Tóth László minősítő szavait használva – „a reveláció erejével ható” eszme-futtatását (*Új Szó*, 1968. ápr. 27., 28.). Az esszé bevallozott „afféle második *A vádlott megszólalnak* készült”. Ha 1946-ban a cseh és szlovák értelmiségnek címzett, a magyar kisebbség teljes jogosítotttsága ellen tiltakozó manifesztuma válasz nélkül maradt, úgy húsz évre rá reménykedhetett abban, hogy visszhan-

got ver, ha emlékeztet és figyelmeztet, példákkal igazolva, hogy „a zsaroló rezsllovakizáció szégyenteljes kísértete és kísértése, érv, indok és realitás lehet ma is”. A napilap szerkesztősége szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy eltér a véleményük Fábryétól – Fónod Zoltán főszerkesztő „erősen borúlátó” hangvételűnek tartotta az írást, túlzott érzelmi rezonanciának a „sohasem lesz másképpen” su-gallatát.

Tóth László kötetének Fábry Zoltán a főszereplője, Szalatnai Rezső mellett ő a legtöbbször hivatkozott szerző. S a leginkább vitatott is, végletesen ellentétes vélemények alanya. Az *Órhely megszólalt* című tanulmány a múlt század hatvanas-hetvenes éveinek fordulóján induló nemzedékről állítja, hogy ez volt az utolsó, amelyik „semmiképp sem kerülhette ki” Fábryt. Azaz utánuk fordulat következett – az előbbi képpel élve: a kikerülésé. Ami annyit jelentett eleinte, hogy legalább a számításba vétel, aztán, hamarosan, a szó szoros értelmében vett semmibe vétel. A folyamatot a tanulmány részletesen és tárgyilagosan mutatja be, szövegek közti idézetekkel és tájékoztató lábjegyzetekkel támasztva alá állításait. Azzal indít, hogy „nem lehet és nem is szükséges eltakarni”, akadt ekkor olyan pályakezdő – a nevét eltakarja –, aki bevallotta, Faulkner és Norman Mailer segítette az élettapasztalatai megfogalmazásához, s hogy az „esztétikai-nyelvi/stilisztikai-formai kérdések megoldásához” nem érezte szükségét ismerni a stószai remete „egyetlen sorát sem”. A „következő csapat”, az Iródiáé, ennél még tovább ment, visszahúzó tényezőnek tartva a Fábry-örökséget, helyébe egy kitalált, európai rangú klasszikust, Tsúszó Sándort állítva. Életere hívója, Hizsnay Zoltán a kilencvenes évek legelején „nyomatékosan” nem ajánlotta a fiataloknak az életművet, intve, hogy Fábry kisebbségmentő messianizmusával, „semmitmondó modorosságával”, „célirányos hurrámoráljával a művészet öntörvényűsége és egyetemessége ellenében hat”. Hogy a kisebbség

tartós, szinte örökös nyomorúságának ama revelációszerű hangoztatását Híznai a hurrámorál jeleként értelmezte, ehhez Tóth László éppúgy nem fűz megjegyzést, mint ahogy ahhoz sem, hogy sántít az amerikai írók példája, hiszen olyan alkotóval hozták kapcsolatba őket, aki közíró, kritikus volt, nem szépíró – az esztétikai kérdésekre kevésbé kereste a válaszokat, annál inkább a politikaiakra. Az *Őrhely...* egyébként nem fukarkodik a személyes megjegyzésekkel. Például, hogy az 1990-es évek közepén „egy még frissebb kirajzás fontos szavú tehetsége” azért kárhoztatta őt, mert merészelte „egy lapon említeni” Fábryt egy szerinte nála „meghatározóbb és érvényesebb (cseh) szlovákiai magyar alkotóval”. Kár, hogy az ítéleteiben különben bátor és megbízható esszéista itt csak célozgat, névtelenségben hagyja mind az alkotót, mind a kárhoztatót, holott az utóbbi esetében akarva-akaratlan erős kétségeket támaszt szavai „fontos” voltával szemben. Máskülönbén nagyon is nyílt, egyenes beszédű – például, amikor tán túlságosan is „bőszéggel” sorolja Fábry „időszerűtlenségének” jeleit, tényeit, aztán pedig az „időszerűségére” hozza fel „a bizonyító érvek garmadáját”. Nemcsak *Az Őrhely megszólalt*, hanem a kötet egésze szellemi alapállásából is következik, hogy az utóbbiak vannak többségben. Magától értetődő lenne, hogy azok az irodalmárok is, akik semmibe veszik Fábry életművét, azt csak elismerik, hogy „a (cseh)szlovákiai magyar irodalom és sors első fél évszázadáról” nélküle nem lehet „érvényeset és hiteleset” mondani. Tóth László azonban ezt az érvényességet kiterjeszti, azaz, költőelődjével szólva, nem csatlakozik a hadhoz, ekkor talán még – *Az Őrhely megszólalt* 2007-ben íródott – fel sem merül benne, hogy kirekeszti magát, kirekesztődik frissebb irodalmuk támaszpontjáról, a „Bázis” az ő munkásságát is semmibe veszi. Holott nem mást emelt ki az „őrhelyen” álló írástudó pályáján végigtekintve, mint „következetes kisebbség- és nyelvvédő magatartását”, „az európai ci-

vilizáció mélygyökerűségébe és érték-megőrző jellegébe vetett hitét”. Végso soron: „az 1945 után megtépzott csehszlovákiai magyarság írásbeliségének, szellemi életének, erkölcsi tartásának újbóli megerősítéséért, nagykorúsításáért folytatott” küzdelmét.

Fábryt két tanulmány is párhuzamba állítja a csehszlovákiai magyar avantgárd költészet legjelesebb képviselőjével, Forbáth Imrével. Az „...annyi forró láz gyűmölcsé” 1956 és 1967 között folytatott levelezésük bő lére eresztett dokumentációja és értelmezése, barátságuk története, azzal a nyomatékos különbséggel, hogy a költő számára „kevésbé voltak fontosak”, azaz alig jellemezte az „erős nemzeti elkötelezettség”, valamint a „csehszlovákiai magyarság érdekei melletti kiállás”. A tanulmány számot ad arról a kevésbé ismert tényről, hogy Forbáth 1938-ban Beneš londoni emigrációjához csatlakozott, sőt, ő fogalmazta meg az ún. londoni volt csehszlovákiai magyar írók és újságírók 1942-es memorandumát, amelyben Csehszlovákia 1938 előtti, azaz az első bécsi döntésig érvényes határainak visszaállítását követelték. A barátok véleménye több mindenben eltért. Fábry például méltatta Márai Sándort, Forbáth viszont Goethe mondását citálta: „Szellemes, tehát másodrangú.” Még élesebb volt a véleménykülönbség a Budapesten született költő, műfordító, politikus Laco Novomesky megítélésében. Fábry szemében ő jelentette a szlovák sovinizmust a „hivatalos kommunizmusban”, aki újságcikkeiben az asszimilációt jelölte ki a kisebbségi magyarság útja és jövője céljával. 1946-ban azzal a feltétellel fogadta volna *A vádolt megszólalt* íróját, hogy „a szlovákiai magyarság sorsáról nem beszélünk”. E nézeteltérések ismertetését a tanulmány kérdésekkel zárja, hogy barátok voltak-e igazán, vagy csak sors- és eszmetársak, netán még azok sem.

A másik tanulmány, *A Babel tornyában liftboy* azt az ismerős kérdést teszi fel, okkal, hogy élő hagyomány-e Forbáth életműve, s rögtön az alcím segít a válasz-

adásban, a költő „problematis” voltát emelve ki. Az utóbbi lényegében ugyanannak a következménye, mint Fábry esetében: 1989 után a szlovákiai magyarság életében is „olyan új értékszempontok és értékrendek kerültek súlypontos helyzetbe” s az irodalomban is olyan „szemléleti és nyelvi átrendeződésekre, paradigmaváltásokra került sor”, amelyek „finoman szólva is nem kedveztek” „a nyomatékosan társadalmi-történelmi érdeklődésű, mi több, meghatározóan ideologikus töltetű, közéleti tájékozódású, sőt politikai indíttatású költészetnek”.

És itt muszáj egy kis kitérőt tenni. A poétikai pikantéria kedvéért: a paradigmaváltások egyik korábbi vezére, másképp fogalmazva súlyos érintettje maga Tóth László volt. A *Magyar magatartás és irodalom Csehszlovákiában* című, Szalatnai Rezső pályájának egy szakaszát elemző esszéjében, amelyet ő maga „személyes vallomásnak” is tekint, felemlíti, hogy az irodalomtörténész nem tudott mit kezdeni irodalmuknak a hatvanas évek második felében „főlerősödő megújítási kísérleteivel”. Vagyis azzal a szemléleti s poétikai váltással, amely „az irodalom szerepét – különösen kisebbségi terepen – közszolgálatnak is vagy elsősorban annak értelmező felfogás”, valamint az (ő kiemelésével) „irodalmivá válásának a törésvonala mentén zajlott le”. Az úgymond provinciális és az egyetemesebb érvény harmadik összecsapásakor, amelyet Szalatnainak az *Egyszemű éjszaka* című antológia elleni „támadássorozata” indított, s amelyben Tóth László költő is a „célba vettek között” volt, a kritikus támadása elsősorban „a személyiség olyanfajta, a közösségi létélményeket és látszólag a közösségi létérdekeket is háttérbe szorító felértékelődése” ellen irányult. A megtámadott utóbb (az esszé 2018-as keltezésű) belátja és hangsúlyozza is, hogy a legkevésbé sem volt indokolatlan a bíráló, mert annak „irodalom-, közösség- és magyarságeszménye középontjában felfokozott” „kisebbségfélése, népszolgálat állt”. Az utóbbi pár szó ta-

láló akár a *Hagyomány és identitás* szellemisége summájaként, akár írójuk önjellemzéseként. Ezzel, persze, semmi újat nem mondtunk a szerző olyan munkáinak ismeretében, mint a Filep Tamás Gusztávval közösen összeállított *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története, 1918–1998* négy kötet, de ékes bizonyosság a *Szélén az országuútnak* című költői antológia vagy a prózai, a *Tudósítás egy ország elvesztéséről*, amelyek ugyancsak az 1918 után eltelt nyolcvan év írásaiból válogattak. Bőven lehetne hivatkozni az igen impozáns életmű más darabjaira is, az viszont tán pikánsnak vélhető, hogy a költő – aki vallomása szerint az *Új Symposion* emlőin növekedett – szerepfelfogása távol esett a népszolgálat vállalásától, a kisebbségféléstől. Ehhez alighanem azok az ismeretek juttatták közelebb, amelyekre több helyen kitér, hogy „az utóbbi másfél-két évtizedben a határon túli magyar közösségek közül a (cseh) szlovákiai (felvidéki) magyar népesség lélekszáma csökkent a legradikálisabban, illetve a leggyorsabb ütemben”. A tények és tapasztalatok mellett erősen befolyásolhatták bizonyos, az évtizedeken át máig nyúló viták. Például amelyet az a folyóirat, az *Új Forrás* kezdeményezett, ahol nagyjából tíz évig rovatvezetőként, majd főszerkesztő-helyettesként dolgozott. Az egyik a monda-, illetve írvacsínált ellentétből indult ki, szembeállítva az értékközpontú nemzettudatot a nemzetközpontú értéktudattal, hogy az utóbbi korszerűtlen voltára, a nacionalizmushoz vezető veszélyeire emlékeztessen. Némi fogalmi változtatással ugyancsak egymást kölcsönösen feltételező és kizáró szókapcsolatokként tűnt fel egyfelől a nemzetközpontú, másfelől pedig a személyiség-központú értékrend. Az előbbi nemcsak mint a „fejlődésvű történelemfilozófia” letéteményese, a szocialista társadalom elavult kulturális, művészetszemléleti maradványa említődött, hanem mint olyan kritikusi, műelemzési gyakorlat is, amelyik a paradigmaváltásokig minduntalan elnyomta az utóbbi, vagyis az individuum-központú,

a személyes szabadság és méltóság, az újtás előbbre valóságát képviselő értékrendet. Az elnyomás dogmája a nemzetiségi magyar „irodalomértésben” főleg Erdélyben kapott lábra és lángra.

De Tóth Lászlónak, mint a Fábry-örökség elhanyagolása is mutatta, nem kellett Kolozsvárra zarándokolnia, hogy eszmét cseréljen a kollektivisták értékrend nemzetközponitú változata fennmaradásának, megőrzésének esélyeiről. Közlebb és hamarabb Pozsonyban is figyelemmel kísérhette az eltökélt „értékszemelet-váltás” jeleit, nyomait. A legelszántabbak között is nemzedéktársa és barátja, akivel „a világot sokban megegyező módon látták”, Grendel Lajos kiállásait, törekvéseit. A *Hagyomány és identitás* csaknem ötvenoldalas tanulmánya – *Az ismeretlen Grendel Lajos. Szempontok és adalékok életéhez és pályájához* – a szakirodalom, ezen belül a szerző két monográfiusa, Szirák Péter és Elek Tibor elemzéseit is számításba véve, tárgyilagosságra törekedve, mégis kissé elfogultan rajzolja meg a pálya képét. Hangsúlyozza, az életmű nem kis részben ismeretlen és feltáratlan még. Sok adalékkal szolgál a felkészülés éveivel is, mindjárt az *Irodalmi Szemle* ankétjára küldött írását taglalva. A huszonkét éves egyetemista már ekkor – ahogy egyik méltatója nevezte – „irodalomalapító” gyanánt lépett fel, egypár prózapublikációval a tarsolyában magabiztosan állította, hogy „meghatározó” jellegük még azoknak az alkotásoknak sincs, amelyeket egyébként értéknek tekint. Tözsér és Cselényi, Bábi és Zs. Nagy Lajos versesköteteit, Dobos és Duba prózáját említette – nyomatékosítva, hogy a Tóth Lászlót is magába foglaló nemzedéke, a Vetés „nem az ő nyomukban indult”. És nem is ott haladt, maga mellé sorakoztatva a „frissebb” generációk tagjait – úgy két évtized múlva ezt mint tényt tudatta, illetve mint útirányt jelölte ki. Sokszor citált, esetleg hamis vagy legalábbis kétségbe vonható ellentétre alapozó esszéje, az *Elszigeteltség vagy egyetemesség* vállalkozik erre, amely nem számol azzal, hány „el-

szigetelt” kis nemzeti irodalomból nőttek ki egyetemes világirodalmi klasszikusok. Itt „csupán” csak azt jelenti ki, hogy Dobos és Duba prózamodellje „nem lesz, és nem is lehet kánonja prózaírásunknak”. Már az ízlés vagy illem dolga, hogy valaki sikere teljében leminősít bárkit, kollégát, kiváltképp, ha ezzel csaknem egy időben a sokszínűség és az eredetiség igényével azt hangoztatja, „nem szabad, hogy legyenek kánonok és előírások”. Az önellentmondás a „szenevélyes debatter” lényéhez – barátja jellemezte így – éppúgy hozzátartozhatott, mint a sértő szellemség: a kilencvenes évek elején a Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága elnökeként az idősebb pályatársait „rég kialudt vulkánoknak”, irodalmuk „kerékkötőinek” nevezte, s nem félve, hogy túlzásba esik, még olyanoknak is, akiknek a fején „vaskalap csörömpöl”. Hogy hogy lehet valaki kerékkötője egy irodalomnak, töprengtető logisztikai kérdés.

És hogy kik ők, nevük (és műcímeik) szerint nem árulta el. Ám lassan kideríthető, hogy azok, akik összefonódtak a „régirezsim ideológiájával és irodalmi konzervativizmusával”, és az „irodalom kollektivisták szemléletét” tekintve elvárásaik alig különböztek a „pártbürokratákétól”. Lehetek közöttük, akik nem bírtak szembenézni az irodalom „valóságbrázoló szerepével”, a „leáldozóban levő prózapoétikával” – talán, mert úgy gondolták: ami, mint a Nap, leáldozik, az fel is kel. Nem tudhatták, hogy hiszen Grendel is így gondolja majd (2002-ben), amikor Faulkner és Barth, Pynchon, Pelevin és mások prózájának „kimeríthetetlenül gazdag valóságreferenciájával” érvel, szemben „az önreferenciális szövegirodalom köldöknézőivel”. Lehetek aztán másféle maradiak, akik továbbra is az irodalom dolgának hitték, tartották, hogy „felvesse a sorskérdéseket, a magyar kisebbség azonosságtudatának kérdéseit”, nem fogadva el a tanácsot, hogy ez az új rezsimben immár a közírás és a társadalomtudományok feladata. Akár Grendelre is hivatkozhattak, aki 1989-ben a bársonyos

forradalom „kitörése” előtt az írószövegségi vitaindítójában azt fejtegette, nem lehet közömbös számukra, hogy az anyanyelv „forrása marad-e a jövőben is kultúránknak, vagy pedig elsoványodásra és végső pusztulásra van ítélve”, és hogy nem nézhetik tétlenül azokat a jelenségeket, „amelyek a csehszlovákiai magyarok nemzeti-identitásukat gyengítik, s így irodalmunk alapjait is megrendíthetik”. Hagyomány és identitás nemzeti-identitás ügyében szinte hitvallásként hat a szöveg, még a líraian lebegtetett célzásaival is. Hogy csak sejtethető, hol fészkel az az instancia, ahová az anyanyelvre leselkedő veszélyek elhárítása érdekében nézőn fellebbezni lehet – s ugyanitt lappanganak-e ama „jelenségek” kiváltói. A költői beszéd sors- vagy végzetszerűvé nagyít fel egy olyan ítéletet, amelynek meghozói és végrehajtói mintha nem is a földi erők lennének. Mintha a konkrétumokról, a kisebbségi intézményrendszer hiányairól s nem utolsósorban az állam asszimilációs politikájáról, egy kolozsvári társadalomkutató szavával, a „strukturális diszkriminációról” hallgatni volna muszáj. És ez tényleg így lehetett – a „régii rezsimben”.

De az okok, érvek sorából a bársonyos forradalom is elsöpörte ezeket. A veszély forrásaira a közíró és irodalmi funkcionárius máshol bukkant. Elek Tibor monográfiája felsorol néhányat. Félt, hogy a rendszerváltozás „egy újabb szellemi-ideológiai” egyöntetűséget hoz el, szembeszállt tehát a nemzeti egységet, összefogást szorgalmazókkal. Úgy találta, a kisebbségi létmód „egy sereg önvédelmi reflexet tényszerűen ki az emberben, amelyek rövid távon látszatra a megmaradás garanciáit kínálják, végső soron azonban [...] a gettószellemet, a bezártságot erősítik”. Kétségtelen, a kollektív identitás, a nemzeti önzonosság eszmekörét csupa negatív érték tölti ki. Máshol még megvetőbb kifejezést használ: „akolszellelem”. Amit ismét máshol – egy interjúban („Az ember szüntelenül helyzetben van...”) – metaforákba burkolva már tárgyiasít. Kődökről és gözőkről be-

szél, mítoszokról és illúziókról, mintegy kiterjesztve Közép-Európa térségére, erre az „elátkozott földszávrá”, amelyet, úgy érzi, „mocsári levegője” tesz fullasztóvá. Ami „konkrétan tapintható” itt, az az irracionális magán „tébolyult logikájával” és „ördögi eredetével”. Ellenük kellene küzdeni, racionálisan, illúziók nélkül, és így nézni a „sorsunkat” is, „nem dacos, hanem magától értetődő magyar tudattal”, miközben „vissza kell perelni emberi méltóságunkat”. Hangzatos szavak ismét, fogalmi kifejtés helyett, hogy vajon kit, milyen okból és hol lehetne perbe fogni. Kik vették el a magyar tudatúak méltóságát. Konkrét javaslat itt sincs az önvédelem formáit, módszereit illetően. Ugyanígy kifejtetlen, mi értendő az „egyetemesebb” fogalmán. Az elmarasztalás: a kisebbségi magyarság „ahelyett, hogy a megmaradás szempontjait a többi, egyetemesebb szempont mellé rendelné, az egyetemesebb szempontokat alárendeli a megmaradásnak”. A *Reflexiók egy vita után* tán segíthet az értelmezésben, és megoldást adhat, sajátosat, feltételezve, „a szembeállított történelmi sérelmek, vádaskodások ördögi köréből úgy lehetne kilépni, ha a közös múltat a globális emberi problémák nézőpontjából szemlélnénk”.

És prózáíróként igyekszik is így kilépni. Pályája elején éppúgy, mint a végén. A kritikai visszhang szerint első kötete, a *Hűtlenek* a tárgyi hitelesség helyett a látomás egyetemeségére törekszik, első regénye, az *Éleslövészet* különböző nézőpontokból látatja a múltat, az „ahány forrás, annyi nézőpont” és annyi igazság jegyében, így a nemzetiség is „tanulmányától megfosztott történelem” lesz. Maradnak „a szenvedés, az öldöklés, a feljelentgetések unalomig ismert színjátékai” – az elbeszélői vélemény nem tesz különbséget gyilkos és áldozat, feljelentő és feljelentett között. Vagyis a szerző itt is és másutt is „az etikai dimenziók összetettségével, elbizonytalanításával lep meg”. A *Galeri* anekdotikus történetei éppúgy, mint fantázia- és álomképei „idős és történelmen kívüliek”.

Beszédes, hogy kritikusként azért méltatja Kovács Magdának „a lét kihívásaival viaskodó” hőseit, mert „nem a társadalomban, hanem a létben otthontalanok”. Azaz az „ontológiai gyökerű” otthontalansággal újat lehet hozni a szlovákiai magyar epikába, a társadalmi-történelmi gyökerével nem. A pálya vége felé ugyanilyen filozófiai-politikai alapra teremődik a némelek által az életmű jelentős darabjának nevezett *Négy hét az élet világa*, amelynek a magát fölösleges embernek tartó tanár hőse hangsúlyozza, „alkalmazkodása térhez és időhöz belső parancsra történt, abba külső kényszer nem szólt bele”, az életvalóság nyelvére lefordítva: az anyanyelvi oktatással mint nemzetiségének semmi gondja. A témájukat tekintve párba állítható két regény. A *Tömegsír* és a *Bukott angyalok* közül az első egy elemzés szerint azzal tűnik ki, hogy a történelmi eseményeket idéző időpontokat is próbálja eloldani a maguk konkrétumaitól. Az alanyi elbeszélő, neves egyetemi tanár szeretné kideríteni, kiket rejt a a falusi udvarán talált tömegsír, s kik voltak a gyilkosok. „Engem a történelmi igazság kell, hogy érdekeljen”, jelenti ki egy vitában, álszent módon, hiszen igazából úgy vélekedik: „mindenkinek igaza van, s aki az igazságot magán kívül keresi, csak téveszmékhez juthat el”. A konkrétum pedig – és ez némiképp igazolja az epikai eljárást, de nem a politikai megítélés jogosságát –, hogy a tömegsír mintegy jelkép lett, lehett a Csehszlovákiában. A háború vége felé a németek a Magyarországról elhurcolt zsidókat a Pozsony melletti Ligetfalu külterületén munkatáborban tartották, majd a front közeledtével sokukat meggyilkolták – a csehszlovák hatóságok a háború után tárták fel ezt a tömegsírt. Ugyanitt egy másiknak az áldozataival, többségükben gyermekekkel, asszonyokkal és idős emberekkel már a csehszlovák hadsereg katonái végeztek. Szintén ők azzal a 267 emberrel – 120 nővel, 72 férfival és 75 gyermekkel, csecsemővel –, akik hazafelé tartottak a csehországi kitelepítésükből, s akiket

Prerovnál leszállítottak a vonatról, majd agyonlőtték, sőt kirabolták őket. A következő tömeggyilkosság helyszíne szintén Ligetújfalu volt, az ott 1945 tavaszától 1947 közepéig „működő” haláltábor, amelyről Janics Kálmán írt először *A hontalanság éveiben*. Itt kilencven olyan magyar leventét meszároltak le, akiket Ausztriából a szovjet hadsereg szállított át ide. A *Bukott angyalok* egy olyan leventét választ hőséül, aki azon az áron maradhatott életben, hogy mintegy kápóként szolgáljon, akiből a megmentője jó kommunistát akart faragni, s faragott is jó belügyest, a saját családját megtagadót, őket reszlovakizációra biztatót. A regény jellegzetessége a nemzeti önvizsgálat, a közös múlttal való szembenézés tekintetében, hogy voltaképp nem derül ki a tömeggyilkosság oka, alapja, csak sejteti, hogy „az ártatlan áldozatok bűne a nemzetiségük volt”.

Ezek alapján Tóth László könyve hívószavaira figyelve Grendel epikájának két jellegzetessége tűnhet fel. Az egyik, hogy a nemzet(iség) történelmi múltjának eseményeit kendőzve jeleníti meg, a Dobos László jelezte „sérelem és tragikum érzeit” kevésbé fejezi ki, a lélek mélységeibe nem merül alá – a másik szorososan összefügg ezzel: a nemzet mint közösség és az egyén mint a közösség tagja traumatikus élményeinek, emlékeinek feltárásában, elbeszélésében nincs érdekeltisége. Úgy kerüli az egyén közösségi – főként államkötött – meghatározottságának kérdésköreit, hogy az egyén karakteréből, magánéleti, szakmai válságából eredezteti az egzisztenciális reménytelenség állapotát. A személyiség autonómiájának hirdetője, a „visszahúzó közösségi eszmék” megtagadója. A szakirodalomban annyiszor szerepeltetett, Grendelnek főleg a publicisztikájához és epikájához erősen, a *modern magyar irodalom történetéhez* viszont lazábban köthető értékszemplélet-váltás a hagyomány és az identitás dolgában Gadamer gondolatát idézteti: „Ahhoz, hogy újra kérdezhessünk, látnunk kell a régít, és ekkor világossá válik, hogy a régi soha

nem volt olyan régi és az új soha nem olyan új, mint amilyennek látszik. Azt hiszem, ez a legjelentősebb tapasztalat, amire az ember a történesek tekintetében szert tehet.”

A kötet egyetemi tankönyvekbe kívánkozó, ugyanakkor nem szakzsargonban fogalmazó, hanem élvezetesen és szenvedélyesen, nyíltan vitázó tanulmánya a *Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás*. Alcíme – Kérdések és töprengések a szlovákiai irodalomhoz (akár van, akár nincs) – nem tünteti fel, ami pedig a nyílt, egyenes tárgyalásmód alapja s velejárója, az állításokat, ezek igen határozott voltát. Noha irodalmuk történetén is átfut a tekintete, „száz év – honnan is nézzük? S mit is?“, kérdezi az egyik fejezet elején, igazából az 1989 után eltelt időszakra „fókuszál”, úgy tartva, hogy más világ, más életút- és modell jött el, és más (sors) tapasztalat, más érzékenység is, noha ez inkább az egyén tekintetében lehet érvényes, a közösségre, a nemzetiségre nézve kevésbé vagy aligha. Vizsgálódásai középpontjában a rendszerváltás után felnőtt, illetve született nemzedékek állnak, viszonyuk az előtük járókhoz, egymáshoz és az írói lét hozta szerepekhez, magatartásokhoz.

Nem kizárólag róluk, de rájuk vonatkoztatva is állítja, hogy a szlovákiai magyar irodalom baráti és érdekcsoportok, szövetségek szerint tagolódik, és ezekhez illeszkedve alakulnak a kánonok, szemléleti és értékizárólagosságok – így történt, történik a nem ritkán erőszakosan fellépő nemzedékeknek köszönhetően négy-öt író reprezentatív szerepbe emelése, túlszerepeltetése. Mindez abból is fakad, hogy a jellegzetes kisebbségi létüket nem speciális létezésként, Görömbei András használta fogalommal „élménykülönbözőségként” élik meg, nem úgy fogják fel, mint politikai és kulturális közös tapasztalatok szerzését, ennek lehetőségét. A tanulmány harmadik fejezetének kérdőjeles címe erre utal: „Kényszerközösség – kollektív identitás?” Az első kifejezés Szarka Lászlótól való, a magyar politikai közös-

ség tagjainak a történelem – Trianon, kaszai kormányprogram – diktálta „egymás mellé terelését” szemlélteti, ellentétben vagy párban a nemzeti hagyományok, szokások éltette élményközösséggel. De hogy az anyanyelv sem meghatározó tényezője már az összetartozásnak, ezt az ironikus „szlovmagy” rövidítés is mutatja. Kiemeli – dőlt betűkkel – a tanulmány, hogy az újabb nemzedékek ön- és énképének kialakításában a *szűkebb közösséghez tartozás* hovatovább semmilyen szerepet sem játszik, az egybetartozás-élmény nemcsak megélhetetlenné, hanem „egyesen értelmezhetetlenné is” lett. Vagyis – Szigeti László szavaival – a „kollektív identitás megmaradáselvének dominanciája” felfüggesztve, az egyéni, a független – nyilván a nemzetiségi embertársaiktól független – alkotói álláspontok előtérbe állítva. Ilyenek lehetnek, amikor a nyelvromlást nem veszélyként tapasztalják meg, hanem identitásformáló tényként – „a nyelvi elbizonytalanítottság” biztonságérzetet ad. Mindezek, persze, nem új fejlemények. Lassan már húsz éve, hogy Németh Zoltánnak az *Irodalomtörténetben* közreadott *Az identitás és kánon problematikája a szlovákiai magyar irodalomban* című tanulmánya emlékeztetett, hogy a posztmodern kor irodalmi szövegeiben a hős az identitásvesztést nem megfosztásként, hanem szabadságként éli meg. A narratív pszichológia egyik magyar tudósát idézte, miszerint „az identitás lényegében nem más, mint folyamatosan újraszerkesztett élettörténet”. A művészek fontosnak vélik, hogy többértékű identitásuk legyen, a multikulturalitás, illetve a „multikulturális hibrididentitás evidenciaként” fogadtatik el. A dolgozat több olyan kanonizációs mintát ismer és ajánl, amelyek „messze túlmutatnak a regionális kánon lehetőségein”. Németh újabb tanulmánya, a Nap Kiadó gondozta kötet, *A felvidéki magyarság a 21. században* című írása ezt a kánont – némi képzavarral – igen szűkre szabta. A korábbi generációkból mindössze Tözsér Árpádot és Grendelt említi, Dobosékat éppúgy ki-

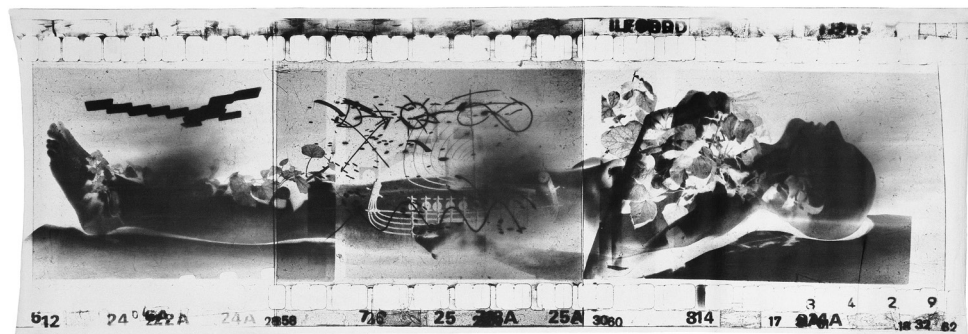
rostálta, mint az avantgárd Cselényi Lászlót, a Vetés nemzedéket csakúgy, mint az Iródiáét. És se híre, se hamva Tóth Lászlónak is. A mai posztmodern szerzők – ha már kánon – mint kórustagok vonulnak egymás után, azok, akik a Szlovákiai Magyar Írók Társaságából kiválva új társaságot alapítottak. A Bázist, ami már megvan. „Csak” az olvasói Bázist kellene még létrehozniuk.

Tóth Lászlót nemigen kérik fel alapítónak. Ő azzal segít, hogy egy facebook-bejegyzést idéz, amely „kócos magyarságú” és kocsmai stílusú: „Azt írja itt valaki, hogy ’tisztességes felvidéki irodalmat

tudjunk csinálni’. Kérdem én, minek, arra a kis időre, ami már csak kb. pár évtized a mostani asszimilációs tempó mellett?! Fenntartható felvidéki irodalmat csináljatok b. m., amihez kell fenntartható magyarság, az pedig nemzeti szempontok nélkül lehetetlen. Olyan irodalmat csináljatok, amelyik ehhez hozzájárul, basszátok meg! Egyébként nincs rátok szükség!” Hogy a bejegyzővel teljesen egyetért-e a *Hagyomány és identitás* szerzője, csak sejtethető. Az viszont biztosan tudható, hogy a magyarság egészéhez és a nemzetiséghez való egyidejű tartozás gondolatát, a kettős identitás eszméjét kiverheti a fejéből.

Márkus Béla

Cémes Péter: *Predellum*, 1989 (fotóvászor, 105×310 cm, Dovin Gyűjtemény, Budapest)

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).